

Saját történelmek

(Lapok a *Gyönyörű a szibériai erdő* és az *Ahol a Csillag megáll* című kötetből)

Az első világháborút úgy emlegették a túlélők, „mint életük nagy kalandját” – írta Csoóri Sándor *Magyar apokalipszis* című esszéjében. „A második világháború történeteit azonban lelakatolt szájak őrizték.” A múlt század utolsó évtizedére mintha lekattantak volna a szájjarak. 1990-ben Hernádi Ferenc, a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének paksi ügyintézője kérésére elbeszélgettem néhány sorstársával.

Szelp János 1945 márciusában esett fogságba Zala megyében. Hatvanadmagával kezdte „a nagy utazást” egy marhavagonban. Tengelicnél leírta a zsoldkönyve egyik lapjára: „Visznek, de nem tudom hova.” Kidobta a papírt a vagon ablakán és kikiabált a vasút mellett kapálóknak: „Paksra, a Szelp asztalshoz vigyék!” Visszakiabált az egyik kapáló: „Ismerjük a papát, elküldjük neki.” Ment tovább vele a szerelvény a Baja–Temesvár–Fekete tenger útvonalon Novoszibirszk végállomás felé. Ott asztalosműhelyben dolgozott, üvegezett és éhezett. 1947 júniusában tért haza. Debrecenben megmondták neki is: aki beszél a hadifogságról, azt visszaviszik. Felesége és (egyik) fia sem hitte el, mit kellett átélnie.

Kakstetter Ferencet Sárbogárról szállították el, ahova egyik rokonát vitte Paksról. A hatalmas foksányi átmeneti táborban az ő fenekét is megtapogatták a felcserek. Akinek a farán érzékeltek valamennyi húst, azt egészségesnek nyilvánították, tehát vihették tovább Szibériába. Rettenetes utazás – éhezés, kínzó szomjúság – után érkeztek meg rabságuk helyszínére. Két lágerben ő is erdőt irtott, majd papírgyárban dolgozott, együtt a helyi civilekkel, akik ugyanolyan rosszul tápláltak és elkeseredettek voltak, mint a hadifoglyok. Őket így biztatták a kegyetlenkedő Sztálin-fiúk: „Ti nem mentek haza soha, itt fogtok megdögleni!” Végül mégis fölvirradt a szabadulás napja. 1948 júniusának végén Debrecenben orvosok, nővérek fogadták, és tizennyolc év körüli fiatal emberek köszöntötték őket: „Büdös rohadt disznók! Miért harcoltatok az oroszok ellen?”

GUTAI ISTVÁN (1950) író, a paksi városi könyvtár nyugalmazott igazgatója. Legutóbbi kötete: *Ahol a Csillag megáll* (Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2024).

Kakstetter Ferenc a háború előtt egy helyi kereskedő, vitéz Kiss Kálmán cégénél dolgozott, a háború után pedig – átesve az igazoltatáson – egy ideig napszámba járt, azután a FŰSZÉRT-nél (a Fűszer Értékesítő Vállalatnál) talált munkát. „Nem lehetett a hadifogságról beszélni – mondta. – Nagyon szűkszavúan nyilatkoztam róla önéletrajzomban én is, mert tudtam: hallgatni kell róla. Az igazoló bizottságnál is figyelmeztettek: lehetőleg tartsuk a szánkat.”

B. G. Bösnél esett fogságba 1945. április elsején. Ő – a farhúsvizsgálat alapján – harmadosztályú embernek számított; a leningrádi körzetben papír-, szesz-, furnérlemezgyárban, cipészműhelyben dolgozott, erdei munkát végzett, krumplit szedett... Hazafelé Máramarosszigeten kiszálltak a vagonból, megcsóolták a földet, közben szóltak a harangok. Hadifogságának idejét így foglalta össze az emlékező: „Ha még egyszer végig kellene élnem azt, amit ott átéltem, akkor inkább már itthon öngyilkos lennék.”

Vayer Mátyás a doni összeomlásakor esett hadifogságba; a tambovi táborba vitték. Az a tábor sohase' telt meg: annyian mindig meghaltak, ahányan érkeztek. „Amikor hallottam vagy olvastam, már itthon, hogy küldöttség érkezett szeretett testvéremgyénkből, Tambobvól, azt mondtam: Úristen az egekbe! Csak ezt ne hallanám! Amiről máig sokan nem tudnak Magyarországon: Tambovban is haláltábor volt!” Onnan az Uralba került, majd a szverdlóvszki körzetbe, ahol építkezésen dolgozott. 1947 júniusában szabadult. Záhonyban egy szovjet tiszt így búcsúztatta: „Ti most hazamentek családotokhoz, boldogan fogtok élni a demokratikus, felszabadított Magyarországon.”

Hazaérve azonban tapasztalta, hogy szüleit üldözik. Nemsokára őt is. Miután megkapta az apai jussot, 19 holdon gazdálkodott. „Behívatott egyszer a tanácselnökasszony – emlékezett a Don-kanyart és a tambovi haláltábort megjárta gazda –, egy katonatiszttel akart rávenni a békekölcsön-jegyzésre engem is, akárcsak több jómódú embert. Nem engedtek haza bennünket, ott voltunk bezárva két éjszaka. Ott gondolkodtam a dolgon. Amikor legközelebb hivatott a tanácselnök, megkérdezte: „Na, meggondolta?” „Meg. Annyi békekölcsönt jegyzek, hogy annyit senki se jegyez.” „No! Ilyen jól meggondolta?” „Ilyen jól. Öt évig voltam hadifogságban, ott dolgoztam és nem kaptam semmi fizetést. Hajtsák be az oroszokon!”

A tanácselnök kikelt magából: A бүдös erre meg arra... „Majd lesz gondom magára!” Lett is: Vayer Mátyás tíz napot ült a paksi rendőrség fogdájában.

A téesz-szervezéskor meglátogatta kíséretével a madocpai párttitkár: – „Tudja, miért jöttünk? Maga máma belép a téeszbe!”

– „Az nem olyan biztos. Tudja, mit mondok magának? A magyar ember, ha valahova bemegy, illedelmesen köszön és a házigazda tisztelettel fogadja.”

– „Mít gondol maga?!”

– „Ezt gondolom, mert egyelőre itt még én vagyok a gazda.”

– „Addig innen el nem megyünk, míg alá nem ír!”

- „Akkor itt alusznak. Viszek be az első szobába egy jó nyaláb szalmát, mert az ágyamba nem feküsznek be!”

- „Azt szeretném én látni!”

- „Azt meg is láthatja!”

Később megértette: nem lehetett mást tenni, és belépett.

Kern József alakulatával Cinkotán tette le a fegyvert. Moszkvában egy vasgyárban dolgozott, aztán egy kolhozban, majd az Uralban, bányában. A háború után már 16 holdon gazdálkodott, jószággal foglalkozott, meghizlalt évente 18 disznót. 1960. december 23-án terepjáróval vitték be a tanácsházára, nagykabátban a forró kályha mellé ültetve izzasztották. - „Ide hallgasson! - mondta egyik kínzójának. - Ettől nekem nagyobb bajom volt Oroszországban, és kiálltam.”

Éjszaka betették újra a dzsipbe, kocsikáztatták egy ideig, néha hallotta a kukoricaszár zizegését majd kitették egy ismeretlen dűlőúton. *Nem tudta, hol van!* Hajnali kettőre ért haza. Reggel megjelentek náluk újra a szervezők. A felesége kérte: „Írd alá, hadd legyen nyugodt karácsonyunk.” Kern József is aláírta.

Egy bölcskei visszaemlékezőt szülei csecsemőkorában hozták a paksi börtönbe, megmutatni nagymamájának, aki nem tudta teljesíteni a rá kirótt kötelező beszolgáltatást. (Nem hiszem, hogy Balogh Lajosné született Lubik Teréziánál fiatalabban bárki járt volna beszélőn.) Nemcsak erről az emlékeről számolt be, hanem a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének helyi eseményeiről is: „aki nem akarta önként beadni összes vagyonát a *közösbe*, azt bevitték a tanácsházára, és megverték. Öcsémrel sírva könyörögtünk édesapámnak: írjon alá, csak ne bántsák! Apám lovait mások hajtották. Amikor a házunk előtt mentek el a fogatosok, vagy tudták, hogy apám látja őket, ütni-vern kezdték szegény állatokat, hogy apámnak azzal is fájdalmat okozzanak. Ők nincstelenek voltak, a téeszcsében kaptak egy kis hatalmat a kezükbe, mondjuk, egy ostort meg gyeplőt, és így is bosszút álltak.”

További változatok a téesz-szervezésre: „az úgy zajlott, mint ahogy az orosz tank [56 őszén] átment a dombóvári laktanya kerítésén” (györkönyi férfi). Egy nagydorogi visszaemlékező a család legnagyobb tragédiájának a téesz-szervezést tartotta. Csámpai kortársa a család három kirablását említette: az állami gazdaság megalakítását, a beszolgáltatást és a téeszt.

A FŰSZÉRT három munkatársa 1956. október 24-től többször szállított élelmet a forradalmas Budapestre. Utolsó fuvarjuk november 3-ára esett. Amikorra szétosztották a főváros különböző pontjain a rakományt, életbe lépett a kijárási tilalom. Nem indulhattak haza. Az éjszakát a Kilián laktanyában töltötték, a felkelők vacsorával látták el őket, és teherautójuk mellé őrséget állítottak.

Egyikük, Mutz János hajnalban már ébren volt, amikor sorozatlövés érte az egyik ablakot. Laposkúszásban jutott vissza a hálókörletbe. Bekapcsolták

a néprádiót és hallgatták Nagy Imre közismert szövegét: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt...”

Mutz Jánosék nem akartak hősök lenni, csupán haza akartak jutni. Azonban az nem sikerült. Egy fegyveres összetűzés közepette a pincébe menekültek; ott estek fogságba. Eredménytelen kihallgatásuk után november 14-én Üllő és Vecsés közé vitték a Vörös Hadsereg harcosai, ahol vagonokba rakták őket is. Elindultak a hadifoglyok és az elhurcoltak útján kelet felé. A nagyobb állomásokon, mint Szelp Jánosék 1945-ben, papírlapokra írt üzeneteket dobáltak ki, azzal értesítve a külvilágot helyzetükről. (Ez a vándormotívum Párkányi Raab Péter a Ferencvárosi pályaudvarnál kialakított Málenkij robot-emlékhely Gulag-emlékművén is látható.) Egy üres papírlapért nem hajol le senki, gondolták, és az üzenetekre papírtízest, húszast, később már *pirosbasút* kötöttek. Azokért valóban lehajoltak. Záhonynál egyikük az AKÖV [Autóközlekedési Vállalat] térképével üzent. Az ungvári börtönben dolgozó civil magyaroktól megtudták, hogy Kádár János került otthon hatalomra. Közben kihallgatást kihallgatás követett. A számtalan kihallgatás után megígérte nekik a vallató tiszt, hogy nemsokára mehetnek haza.

Ezalatt Mutz János édesanyja és munkahelyi főnöke elment a szovjet nagykövetségre is érdeklődni a fiáról. Ott tagadták, hogy magyar állampolgárokat deportáltak volna a Szovjetunióba. Az édesanya ekkor megmutatta a követségi alkalmazottnak a Záhonyban a vagonból kidobott autóstérvépet.

November 4-étől (más adatok szerint már 3-ától) 15-éig négyezerkétszáz embert tartóztattak le a szovjet állambiztonsági szervek, hurcoltak a Szovjetunióba és zártak börtönbe, közülük ezerháromszázat Ungváron. „De ez nem volt sem a szovjet kormány szándéka, sem a mi szándékunk”, jelenti ki Kádár János 1956. november 27-én egy aktívaülésen (Kő András – Nagy J. Lambert: Ungvár, 1956. Deportálások Kádár szemével. *Új Magyarország*, 1995. február 4., 12). Közben Szerov hadseregtábornok, a Tökölön tárgyaló magyar küldöttség letartóztatója magának Hruscsovnak jelent a letartóztatottokról és magyar állampolgárok Szovjetunióba szállításáról! 14-én Szerov és Andropov (az akkori budapesti szovjet nagykövet) az SZKP Központi Bizottságának küldött jelentéséből kiderül: Münnich Ferenc kérte, „hogy a szovjet csapatok parancsnoksága hivatalos sajtóközleményben jelentse be, hogy Magyarországról senkit sem szállítottak és nem is fognak szállítani a Szovjetunióba” (uo.).

A Magyarországról 1956-ban az ungvári börtönbe érkezett letartóztatottak névsorában 22. Bircsán (helyesen: Bircsár) János dunaföldvári, 132. Muc (helyesen: Mutz) János, 148. Nyeső (helyesen: Nyesev) István paksi lakos. Szerepel még a lajstromban Eger János (63.) paksi, Kerner Anna (84.) nagydorogi, Ron (helyesen: Rohn) Imre (170.) györkönyi, Jóföldi István (383.) bogyzslói születésű személy (kmf.uz.ua/kutatasok/deportáltak56/ungvari_bortonbe_56.htm).

„Magyar idő szerint hajnali négykor ébresztő, aztán összegyűltünk az udvaron – idézte föl az eseményt Mutz János. – Indulás előtt eligazítást tartottak.

Ha valaki szökni próbál, az örök használni fogják fegyverüket. Nem szökünk, ha Magyarország felé visznek bennünket. Ha nem, akkor balhé lesz!”, kiáltotta valamelyik magyar, megéjeneztek, megtapsoltuk. Velünk azt nem csinálhatják meg, amit a hadifoglyokkal. Inkább meghalunk, de meghal néhány ór is! Elszántak voltunk.” Kőbányán is kihallgattak mindenkit; „piszkos, rohadt ellenforradalmár” volt a hazatértek megszólítása. Közülük sokat megverték, visszaemlékezőmet is. „Állítom, ott durvábbak voltak a pribékek, mondta, mint az oroszok [valójában ukránok] Ungváron.”

(Borsi-Kálmán Béla: Mitévők legyünk? Néhány gondolat Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021 című könyve olvasása közben. *Hitel*, 2024, április, 97 – esszéjében írja: az 1956-os „rendcsinálók” elsöprő többsége bizonyosan ukrán volt. A történész a *Ki támadta meg Magyarországot 1956-ban* című dokumentum két pontját idézi. Az egyik: A Magyarországra érkező katonák nagy része a harkivi ezredből érkezett, ahol szinte mindenki ukrán és belarusz nemzetiségű volt.)

Mutz Jánosékat ingyen engedte utazni a villamoskalauz; a vendéglőben sem kellett kifizetniük az elfogyasztott ételt, italt. Látták rajtuk, honnan jöttek. A Déli pályaudvaron többször igazoltatták őket a pufajkások. Végül hazakerültek. Mutz János a paksi kiegészítő parancsnokságon megmutatta rabságáról szóló iratait. A főhadnagy ráordított: „Erről egy szót se beszél! Csönd lesz! Világos?!” A szabadultnak jelentkeznie kellett a paksi rendőrségen is, ahol üdvözlésképpen két hatalmas pofonnal fogadták. Azután borbélyhoz ment. Farkasdi Ferenc mester nullásgéppel megnyírta, majd megborotválta, úgy ment haza. Otthon már tudták, hogy jön, mert a hír hazaszaladt.

Megkezdődött Mutz János több évtizeden át tartó csendélete.